

MATÜRÎDÎ'YE GÖRE DÜNYANIN YARATILIŞ AMACI

Doç. Dr. Hanifi ÖZCAN
D. E. Ü. İlahiyat Fak.

E bû Hanife'nin açtığı yoldan yürüyüp akli önplana alarak sistemini geliştiren ve Ehl-i Sünnet Ekolü'nün önemli liderlerinden biri olup "Mâtürîdiy'ye" adıyla tanınan ekolün kurucusu olan Mâtürîdî hayatının büyük bir kısmını, İslâm akılcıları diye bilinen, Mu'tezile'nin görüşlerini çürütmek için çaba sarfederek geçirmiştir. Buna rağmen, akla büyük önem vermesinden ve akli esas alan bazı önemli görüşlerinden dolayı Mu'tezile'ye yakın görülen Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'nin sistemine büyük ölçüde bağlı kalarak Ehl-i Sünnet'in prensiplerini ve görüşlerini hayatının sonuna kadar savunmuştur.

Abbasî Devletinin zayıfladığı ve siyasi karışıklıkların bol olduğu bir dönemde yaşamış olmasına rağmen Mâtürîdî her türlü siyasi entrikadan uzak kalıp bütün vaktini ilme harcamış ve sadece iki tanesi günümüze kadar ulaşan değerli eserler kaleme almıştır. Bu eserlerden birisi ve belki de en önemlisi "Te'vîlâtü Ehli's-Sünne" adıyla bilinen kelâmî ve felsefî tefsiridir. Bu eserde Mâtürîdî, herkesin kolayca anlayabileceği oldukça açık ve sade bir üslupla görüşlerini ortaya koymuştur⁽¹⁾. İşte bu görüşlerden biri de onun dünyanın yaratılış amacıyla ilgili görüşüdür.

Mâtürîdî bu konudaki düşüncelerini,

üslubunun ve metodunun bir gereği olarak, önce teolojik ve soyut bir dille; sonra da aynı düşünceleri halkın daha kolay anlayabileceği dînî ve ahlâkî bir dille ortaya koymaktadır. O, konuya önce bizzat fiil açısından bakmakta ve her fiilin mutlaka bir sebebe ve amaca yönelik olması gerektiğini ifade etmektedir. Öyle ki, ona göre, bir amacı bulunmayan ve bir sebebe yönelik olmayan fiiller gereksiz, boş ve hatta makul olmayan fiillerdir. Bir başka deyişle, eğer bir fiilin gözönünde bulundurduğu bir hedef, bir sonuç yoksa, o fiilin gereksizliği, akla uygun olmadığı ve hatta onda hiçbir hikmetin bulunmadığı akla gelir. Bu Mâtürîdî'nin sıradan herhangi bir kimsenin fiili, yani genel anlamda bir fiil hakkındaki düşünceleridir; fiil için ortaya koyduğu bir prensiptir, bir ilkedir.

Bu prensip aynen Allah'ın fiili için geçerlidir. Çünkü o da bir fiildir ve hatta daha da önemlisi bir "yaratma-fiili"dir. Bu demektir ki, bir fiilin gereksizliği, akla uygun olmadığı ve onda hiçbir hikmetin bulunmadığı, yani onun bomboş bir fiil olduğu vb.ni akla getirmesinden dolayı amaçsızlık ve hedefsizliğin herhangi bir fiil için uygun olan ve arzulanan bir durum olarak düşünülmediğine göre, onun Allah'ın fiili için hiçbir zaman düşünülmemesi gerekir. Çünkü Allah'ın fi-

(1) Mâtürîdî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Işık, *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İman, Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, (Ankara 1980), I. Bölüm.

linin gereksizliği, akla uygun olmadığı ve hiçbir hikmeti bulunmayan boş bir fiil olduğunun düşünülmesi ulûhiyyet kavramıyla bağdaşmaz. O halde, Allah'ın fiilinin amaçsız, hedefsiz ve hikmetsiz bir fiil olması, tanımı gereği, mümkün değildir. Bunu, ulaşılan teolojik bir sonuç, bir prensip olarak ortaya koyduktan sonra, Mâtürîdî'nin cevap bulmağa çalıştığı soru şudur: Dünya Allah'ın yaratma fiilinin bir neticesi olduğuna göre, o halde bu fiildeki amaç ve hikmet nedir?

Mâtürîdî bu soruya iki aşamalı bir cevap vermektedir. Önce o, insanın yok olmak için yaratılmasında bir amacın ve bir hikmetin bulunmadığını, bir başka deyişle, insanın sanki hiç yaratılmamış gibi yok olmak üzere meydana getirilmesinin hiçbir hedef ve hikmetinin bulunamayacağını ifade eder⁽²⁾. Bu demektir ki, Allah'ın fiili, tanımı gereği, hedefsiz ve hikmetsiz olamayacağına göre, o halde insan yok olmak için yaratılmış olamaz. Burada bilhassa, insanın yok olmak için yaratılmış olamayacağının vurgulanmasından insanın öldükten sonra yeniden diriltilmek amacıyla bu dünyada yaratıldığı sonucu -zorunlu olarak- ortaya çıkar. Bir başka deyişle, Allah'ın fiilinin, yani yaratmasının boş, gereksiz ve hikmetsiz bir fiil olmasının -uluhiyyet kavramının bir gereği olarak mümkün olamayacağı

prensibinden hareketle Mâtürîdî yeniden dirilme ve kıymetin, kısacası bir ahiret hayatının var olduğu sonucuna zorunlu olarak ulaşmaktadır⁽³⁾. Bu sonucun nasıl gerçekleştirileceği, yani ölen bir insanın tekrar nasıl diriltileceği, kısacası âhiret hayatının nasıl mümkün olacağı konusunda ortaya çıkabilecek tereddütleri gidermek için Mâtürîdî, varlıkların **ilk kez hangi şeyden ve nasıl** yaratıldıklarına dikkat çekmektedir. O, varlıkları bir aslı ve örneği bulunmaksızın, yani bir örneğe bakmadan, "hiç"ten yaratmağa gücü yeten bir Allah'ın, insanı öldükten sonra diriltmeğe de gücünün yeteceğini ifade eder⁽⁴⁾. Mâtürîdî'ye göre, Allah'ın her yıl yeryüzünü ve bitkileri tekrar canlandırması, O'nun ölüleri de diriltilebileceğinin bir delilidir ve bütün bunlar Allah'ın "Zât"ından ayrı olmayan bir ilim ve kudretin, ilâhî bir **tedbirin**, güzel ve iyi bir yönetimin bir sonucudur⁽⁵⁾. Mâtürîdî'ye göre, düşünen bir insan için bu delilleri çoğaltmak mümkündür⁽⁶⁾. Meselâ, gece ve gündüzün, yaratıldıkları andan itibaren bir ölçü, bir düzen ve bir **takdir** üzere olması, yani sıralarında bir değişiklik ve karışıklığın bulunmaması⁽⁷⁾; devenin yaradılışı, yani vücut yapısı, dağların duruşu ve gökyüzünün direksiz oluşu vb. birçok şey ölümlerin tekrar diriltileceğinin ve bir ahiret hayatının mümkün olacağına bir delili ve kanıtıdır⁽⁸⁾.

(2) Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, **Te'vilâtu'l-Kur'ân**, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (T S M

K) Medine Bölümü, Yazma No: 180, Vr.506^b; Krş. 435^b.

(2) Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, **Te'vilâtu'l-Kur'ân**, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (T S M

K) Medine Bölümü, Yazma No: 180, Vr.506^b; Krş. 435^b.

(3) a.g.e., Vr.510^b.

(4) a.g.e., Vr.511^a.

(5) a.g.e., Vr. 465^b.

(6) a.g.e., Vr. 748^a.

(7) a.g.e., Vr.481^b.

(8) a.g.e., Vr. 791^b - 792^a.

Böylece, Mâtürîdî, insanın -sanki hiç yaratılmamış gibi- yok olmak için meydana getirilmediğini, yani onun tekrar dirilti- lili bir âhiret hayatının olmasının Allah'ın fiilinin amaç, hedef ve hikmetinin bir gereği olduğunu, bir başka deyişle, âhiret hayatının varlığını bizzat ilâhî fiilin gerektirdiğini, bir bakıma teolojik ve teorik bir dille, **ilâhî fiil açısından**, ortaya koyduktan sonra, onu bir de dînî ve ahlâkî bir dille **beşerî açıdan**, yani insanların fiil ve davranışlarını da içine alan genel ahlâkî durumları açısından ele almaktadır. Mâtürîdî'ye göre, bu dünyada kötülük yapan ile iyilik yapan; iyi kalpli ve faziletli insanla bozgunculuk yapan insan; itaat edenle etmeyen; dost ile düşman vb. her türlü insan mevcuttur. Onlar insan olmaları ve dünyanın nimetlerinden yararlanmaları bakımından birbirlerine eşit olup aralarında herhangi bir fark bulunmamasına rağmen, **akıl ve hikmet** bakımından aralarında büyük farklılıklar vardır. Bu dünyada bu farklılıkların belirtilebilmesi, yani insanların ne ölçüde **hikmetli** ve **faziletli** olduklarının tesbit edilebilmesi mümkün değildir. İşte bu tesbitin yapılabilmesi için bir âhiret hayatına ihtiyaç vardır⁽⁹⁾.

Görülüyor ki, Mâtürîdî, âhiret hayatının varlığını bu dünyadaki ahlâkî hayatın bir teminatı olarak görmekte ve bu hayatın, ancak bir âhiret hayatının varlığıyla değer kazandığını vurgulamaktadır. Öyle ki, eğer insanın yeniden dirilmesi ve âhiret hayatı sözkonusu olmasaydı, bu dünyadaki hayat amaçsız, hedefsiz ve hikmetsiz, yani

bomboş bir hayat olurdu⁽¹⁰⁾. Buradan anlaşılıyor ki, Mâtürîdî, hem bizzat, ilâhî fiil açısından, hem de beşerî açıdan aynı neticeye ulaşmaktadır. Yani Mâtürîdî'nin sisteminde **teorik ve teolojik** amaçla, **pratik ve ahlâkî** amaç birleşmektedir. Bir başka deyişle, insanın öldükten sonra yeniden diriltilmesi ve bir âhiret hayatının varlığı hem bir fiil olması bakımından ilâhî fiilin, hem de bu dünyadaki hayatın amaç ve hikmetinin bir gereği olmaktadır. O halde, insanın yok olmak için değil, öldükten sonra tekrar diriltmek için yaratılması ve yeniden diriltme ve âhiret hayatının bu dünyadaki hayatın amaç, hikmet ve esprisini oluşturması demek dünyanın âhireti gerektirmek üzere yaratılmış olması demektir. Bu durumda, hem **teorik** hem de **pratik** yönden bir âhiret hayatının varlığının gerekliliği ve zorunluluğu bizzat ilâhî **fiilden** kaynaklanmaktadır.

O halde, diyebiliriz ki, Mâtürîdî'ye göre, dünya hayatı âhireti gerektiren bir hayattır; kısacası dünya âhiret içindir. İşte bu yüzden, dünyanın bir "imtihan dünyası" olduğu⁽¹¹⁾. geçici olan bu hayatın daimi olan ahiret hayatının kazanılmasına bir vasıta olsun diye yaratıldığı⁽¹²⁾; dolayısıyla bu hayatın oldukça **bilinçli** bir biçimde yaşanılıp iyi değerlendirilmesi gerektiği sık sık söylenir ve vurgulanır. Burada bilinçli sözünün altını çizmek gerekir. Çünkü Mâtürîdî'nin üzerinde durduğu ve önem verdiği hayat, rasgele yaşanan, sıradan bir hayat olmayıp farkında olarak ve bilerek

(9) a.g.e., Vr. 597^a; 501^b; 508^b; Krş. Vr. 78^b, 545^a, 506^b, 571^b.

(10) a.g.e., Vr. 166^a, Krş. Vr. 499^a, 709^a, 171^b, 571^b.

(11) a.g.e., Vr. 510^b, 481^b.

(12) Ebû Bekr M.b.Ahmed es-Semerkandî, **Şerh-i Semerkandî**, T S M K, Medine Bölümü,

Yazma No: 179, Vr. 425^a.

yaşanılan, yani **taklîde** değil, **bilgiye** dayanan bir hayattır. Bu şekilde bir hayat yaşayabilmek için Mâtürîdî, insanın duyularını ve aklını kullanmasının yani tefekkür ve teemmül etmesinin yeterli olacağını ifade eder. Çünkü ona göre, bu dünyada yaratılan ve açıkça görülen şeyler, sadece kendileri için, yani bir varlık olarak bizzat kendilerinin var edilmiş olmaları için yaratılmayıp daha ziyade gaib olanın, açıkta görülmeyenin ve âhiret hayatının varlığının bilinmesine vasıta olmaları için yaratılmışlardır. O halde, bu vasıtayı kullanarak, yani dünyada verilenler ve sunulanlar üzerine düşünerek gaib olan şeylerin ve âhiretin bilgisine ulaşmak insanın en önemli ve başta gelen görevidir⁽¹³⁾. Mâtürîdî'ye göre, bu öyle bir görevdir ki, bunu terkedene, yani bilgi ve bilme imkânlarına sahip olup da sırf aklını kullanıp düşünmediği için bilgiye ulaşamıyan, dolayısıyla cehalet içerisinde kalan hiçbir zaman mazur görülmez ve bunun karşılığını **azap** olarak görür⁽¹⁴⁾.

Görülüyor ki, burada "**azap**" kavramına yer vermekle Mâtürîdî konuya farklı bir boyut kazandırmaktadır. Ancak burada sözü edilen **azap** öyle kolayca verilebilen bir azap değildir. Mâtürîdî'ye göre, insana bir lütuf olarak çeşitli deliller ve bu delilleri düşünüp değerlendirebilecek zihni imkânlar verilmiştir. İnsan onları kullanmak suretiyle bu dünyada önce bu dünya ile ilgili duyulara dayalı bilgiye, sonrada bu bilgi üzerinde düşünüp akıl yürüterek "gaib"le ve âhiretle ilgili bilgiye, yani aklî ve istidlâlî bilgiye ulaşabilmesinin yanında, ona bir de Pey-

gamber gönderilerek habere dayalı bilgi verilmiştir. Yani âhiret hayatının varlığını hem getirdiği haberle Peygamber bildirmekte, hem de o hayatın varlığına zaten bizzat bu dünya tanıklık etmektedir. Mâtürîdî'ye göre, Peygamberin gönderilmesi, bu konudaki her türlü şüpheyi tamamen ortadan kaldırmak ve hiçbir kimsenin özür beyan etmesine imkân vermemek içindir.

İşte Mâtürîdî'nin burada sözünü ettiği **azap** bu aşamadan sonra, yani hem **aklî**, hem de **naklî** deliller ortaya konulduktan sonra verilecek olan bir azaptır⁽¹⁵⁾. Görülüyor ki, Mâtürîdî azabı son bir aşama olarak görmekte ve onun uygulanmasını, bütün özür ve mazeretleri ortadan kaldıracak şekilde her türlü delilin verilip her tür şüphenin giderilmesine bağlamaktadır. Mâtürîdî'nin ifadelerinden anlaşıldığına göre, burada asıl olan **akıldır**, yani tefekkür ve teemmüldür; peygamber onu tamamlamak, eksikliğini gidermek ve onun ortaya koyduğu sonuçları pekiştirmek için gönderilmiştir. Çünkü nihâî noktada sözü edilen azabın haklı nedenlere dayanması, dolayısıyla muhtemel olan her tür şüphe giderilip hiçbir özür ve mazerete imkân verilmemesi gerekmektedir. Artık bu noktadan sonra, yani aklın kullanılmadığı gibi, peygamberin uyarısının da dikkate alınmadığı bu son aşamadan sonra insanın durumuna göre uygulanacak olan azabı Mâtürîdî ikiye ayırmaktadır: Birisi **bu dünyada** verilecek azaptır ki, bu ya imtihan için olur, ya da delillere rağmen vazgeçilmeyen inat ve kibirden dolayı helâk etme şeklinde olur. Diğeri ise **ahirette** verileceği vadedilen

(13) Te'vilât, Vr. 503^b, 396^a, 408^b, 269^a, 164^b; Ş.Sems. Vr.160^a.

(14) Te'vilât, Vr. 602^b.

(15) a.g.e., Vr. 506^b, 566^a, 354^b.

(16) a.g.e., Vr.354^b, 355^a; Ş.Sem. Vr. 513^a.

azaptır ki, bu **küfürden**, yani inanmamadan dolayı verilecek olup daimi olan azaptır. Mâtürîdî bu dünyadaki azabın küfürden dolayı verilen bir azap olmadığını, onun karşılığının ancak âhirette görüleceğini bilhassa belirtir⁽¹⁶⁾.

Mâtürîdî "gaib"le ve âhiretle ilgili bilginin ya bu dünyanın tanıklığına dayanan istidlâlî bilgi, ya da Peygamber aracılığıyla bildirilen haber bilgisi olduğunu ifade edip bu dünyada ya delil getirilerek, ya da habere dayanarak bilinen şeylerin âhirette bizzat müşahede edilerek bilineceğini, yani onlarla ilgili empirik bilginin ancak ahirette mümkün olacağını ifade ederek⁽¹⁷⁾ **imanın** esprisine bağlı kalmasına rağmen, öyle görünüyor ki, bu dünyada verilebilen azaptan söz etmek suretiyle, inanılan konularla

ilgili empirik doğrulamanın bazen bu dünyada da mümkün olabileceğini imâ etmektedir. Böylece Mâtürîdî bu dünyadaki hayatın daha bilinçli ve âhireti kazanmaya daha elverişli bir biçimde yaşanılmasına katkıda bulunmayı ve dünyanın, âhiret için yaratıldığının hiçbir zaman hatırdan çıkarılmamasını sağlamayı amaçlamaktadır.

Mâtürîdî'nin dünyanın yaratılış amacıyla ilgili görüşleri teolojik, dinî ve ahlâkî açıdan bakılarak ortaya konulan görüşlerdir. Oysa, Allah dünyayı niçin yaratmıştır? sorusu bir felsefe sorusu olarak ele alındığında, cevap bulunması pek kolay olmayan veya cevaplandırılması mümkün olmayan bir soru olma özelliğini hâlâ taşımaktadır.

